

## Ірина Скакальська

*кандидат історичних наук, доцент,  
завідувач кафедри історії України і  
соціальних дисциплін Кременецького  
обласного гуманітарно-  
педагогічного інституту ім. Тараса  
Шевченка*



У статті підкреслюється, що українська еліта була єдиним рушієм національно-визвольного руху, творцем національної ідеології, політичних партій, громадських об'єднань, збирачем і захисником національної культури в умовах польської окупації міжвоєнного періоду ХХ ст. Проаналізовано участь українських провідних діячів у політичних партіях і розглянуто вплив партійних ідеологій на становлення організованого українського національно-визвольного руху.

Ключові слова: політичні партії, еліта, національно-визвольний рух, Волинь.

The author of the article emphasizes that the Ukrainian elite was the only engine of the national liberation movement, creator of the national ideology and political parties, NGOs, collector and defender of national culture in the interwar period of Polish occupation in the twentieth century. Membership of Ukrainian leading figures in political parties and the influence of parties' ideologies on the development of organized Ukrainian national liberation movement are analyzed.

Key words: political parties, elite, national liberation movement, Volyn.

## **ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЯК ВИЯВ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛІГЕНТА ЗА ПРАВА СВОГО НАРОДУ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921–1939 рр.)**

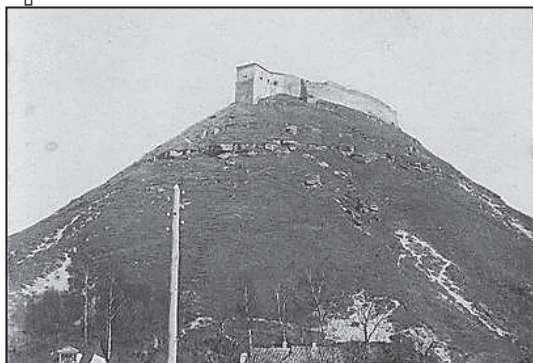
Еліта (політична, культурна, духовна) завжди виступала активним учасником суспільних процесів, тому етапи її діяльності є актуальним об'єктом дослідження для багатьох науковців з різних напрямків — політології, елітології, історії тощо.

XX ст. — складний і багато в чому суперечливий період в історії української інтелігенції. Протягом століття вона була рушієм національно-визвольного руху, творцем національної ідеології, політичних партій, громадських об'єднань, збирачем і захисником національної культури. Українська громада лише зараз має можливість належно оцінити і вшанувати титанічну громадсько-політичну та культурно-освітню діяльність кращих представників тогочасної інтелігенції, яка боролась за права власного народу.

Безперечно, українська інтелігенція Волині, незважаючи на спільні національні риси, з об'єктивних причин пройшла дещо відмінний від інших регіонів України шлях розвитку. Особливості політичного статусу цього краю, агресивний, асимілятивний характер урядової політики Другої Речі Посполитої гальмували розвиток національного життя і звужували соціальну базу місцевої інтелігенції. Слід підкреслити, що без національно свідомого та політично активного проводу українське населення Волині не змогло б вирішувати проблеми етнічного самозбереження, задоволення культурних і релігійних потреб, зміцнення економічного становища.

Персоніфікація історії дозволяє заглибитися у події недалекого минулого через призму суспільно-громадської діяльності українських лідерів. Пам'ять про визначних українських громадсько-політичних діячів спотворювалася радянською тоталітарною системою. Нині їхня діяльність привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників і широкого загалу. У своєму дослідженні ми простежимо роль українських інтелігентів у національно-визвольному русі та збереженні національної ідентичності волинян.

Українській інтелігенції міжвоєнного періоду XX ст. присвячено ряд досліджень, наприклад, монографія Георгія Касьянова



*Вигляд на Замкову гору  
в Кременці. Перша пол. ХХ ст.*

«Українська інтелігенція 1920—30-х років: соціальний портрет та історична доля». У книзі проаналізовано умови діяльності інтелігенції у 1920—30-і рр. в УСРР у складний і трагічний період української історії. В ці роки утворилася т. зв. «нова» інтелігенція, яка відрізнялась від старої своїм соціальним походженням, політичними поглядами, психологічними характеристиками, особливостями освіти<sup>1</sup>. Діяльність західноукраїнської інтелігенції висвітлена у книзі Василя Чоповського «Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918—1939)»<sup>2</sup>. Автор розкриває роль еліти у піднесенні національної свідомості українців та спонуканні їх до боротьби за свої права. Предметом дослідження монографії Олександра Рубльова і Юрія Черченка є політика сталінського партійно-державного керівництва СРСР щодо західноукраїнської інтелігенції у 20-х — на початку 50-х років ХХ ст.<sup>3</sup> Більшість сторінок праці присвячена, насамперед, галицьким діячам національно-визвольного руху. Широкий спектр складного та неоднозначного українського суспільно-політичного руху в Західній Україні розкривається у книзі Івана Васюти<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Касьянов Г. В. *Українська інтелігенція 1920-х — 30-х років: соціальний портрет та історична доля*. — К.: Глобус, Вік; Едмонтон, 1992. — 176 с.

<sup>2</sup> Чоповський В. Ю. *Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918—1939)*. — Львів: Край, 1993. — 168 с.

<sup>3</sup> Рубльов О., Черченко Ю. *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20—50-і рр. ХХ ст.)*. — К.: Наукова думка, 1994. — 351 с.

<sup>4</sup> Васюта І. *Політична історія Західної України (1918—1939)*. — Л.: Каменярь, 2006. — 355 с.



*Кременець. Пер. пол. XX ст.*

Книга «Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу» розповідає про становлення української інтелігенції Волині, зокрема на Володимирщині, у 20—30-х роках XX ст.<sup>5</sup>

Окремі сюжети з історії інтелігенції в Галичині відображено в роботах вчених з діаспори — Василя Мудрого, Василя Вериги, Володимира Леника, Івана Лисяка-Рудницького.

Також існують дисертаційні дослідження, які висвітлюють окремі аспекти зазначеної проблематики, зокрема, дослідження Бориса Хруслова «Політична діяльність українського національно-демократичного об'єднання (1925—1939 рр.)».

Метою нашої статті є науковий аналіз діяльності українських провідних діячів у політичних партіях і показати вплив партійних ідеологій на становлення організованого українського національно-визвольного руху.

Міжвоєнний період XX ст. став важливим етапом становлення Польської держави. У радянській літературі Польщу називали фашистською державою. Однак, незважаючи на деякі обмеження

<sup>5</sup> Пісоцький А. *Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу*. — Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. — 176 с.

демократії, вона такою не була. Хоча спостерігалось суттєве звуження ролі парламенту з одночасним розширенням повноважень виконавчої влади. Було обмежено вплив політичних партій. Здійснювалась жорстка цензура преси і друку. Репресії проти опозиції, хоч і мали місце, проте були тимчасовими і незначними порівняно з ССРСР та Німеччиною. Культ особи Юзефа Пілсудського існував паралельно з критикою його діяльності з боку опозиції. Діяльність політичних партій не заборонялася, якщо вона не суперечила чинному законодавству<sup>6</sup>.

Після 1921 р. носієм національної ідеї та генератором політичного руху на Волині виступила стара еліта, зокрема, наддністрянська. Наприкінці 1920 р. на Кременеччині опинилось чимало іммігрантів з Великої України, зокрема, Аркадій Животко, Павло Граб, Василь Біднов, Віталій Юрченко (Юрій Карась-Голинський), Михайло Панкевич, Кость Місевич, Іван Власовський, Степан Скрипник, Авенір Коломієць, Михайло Кобрин<sup>7</sup>. Маючи досвід боротьби 1917—1921 рр., переживши тріумф перемог і трагедію поразок, вони стали організаторами і провідниками політичного життя, носіями національно-патріотичної ідеї на волинських землях.

Водночас формувалася нова генерація української інтелігенції, яка орієнтувалася на ідею самостійності України. Волинські інтелігенти 20—30-х років ХХ ст. своєю діяльністю прагнули створити сприятливі умови для формування української еліти, яка б відстоювала національні інтереси.

Як писала газета «Волинське слово», немає на Волині українського села, де б не було поміж його мешканців або вояків української армії, або діячів з доби української революції. Ці іммігранти, як зазначає автор, «вгризлися» у волинську землю, продовжуючи працювати на українську ідею і пробуджуючи національну свідомість волинян<sup>8</sup>. А роботи у них було справді багато. До українських земель, що відійшли до Польщі й офіційно називались «креси східні» (тобто східні окраїни), польський уряд виробив ставлен-

<sup>6</sup> *Новітня історія України (1900—2000): Підручник / Ред. А. Слюсаренко, В. Гусєв та ін. — К.: Вища шк., 2000. — С. 280.*

<sup>7</sup> *Черніхівський Г. І. Бжеський Р. С. // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. Вип. 6. — Львів, 1999. — С. 22.*

<sup>8</sup> *Волинське слово. — 1938. — 23 жовтня.*

ня, яке влучно окреслив Улас Самчук: «зрусифікована нагорі, неграмотна внизу, невиразна “тутешня” хохлатсько-малоросійська Волинь є для поляків найкращим матеріалом для чергової денационалізації»<sup>9</sup>. Волинь, Галичину, всю Правобережну Україну поляки вважали частиною своєї держави<sup>10</sup>. Ігноруючи міжнародні домовленості, польська влада на початку 20-х років ХХ ст. спрямувала свої зусилля на знищення будь-яких ознак національної суверенності українців, придушення їхнього національно-визвольного руху, ліквідацію громадських та культурних інституцій, перетворення захоплених земель в інтегральну частину польської держави<sup>11</sup>. Існував стереотип «великої і могутньої Польщі», який проявлявся і в шовіністичних закликах: «Польща є там, де проживає хоча б декілька поляків» (заяви соціалістів)<sup>12</sup>. Польська влада заборонила навіть вживати термін «українці», а самих українців переконували, що вони є місцевими поляками, тільки зрусифікованими попередньою владою<sup>13</sup>. Вже 21 травня 1921 р. волинський воєвода видав розпорядження про заборону української мови на території воєводства у всіх державних установах. Однак саме антиукраїнська реакційна політика польського уряду сприяла консолідації і зміцненню українського націоналізму в міжвоєнні роки ХХ ст.

Призначений у 1928 р. Волинським воєводою Генрик Юзевський став провідником державної асиміляції місцевого населення. Реалізуючи цю політику, польська адміністрація почала наступ на українські національні громадські і кооперативні організації та товариства, політичні партії<sup>14</sup>.

<sup>9</sup> Савчук Б. Волинська «Просвіта». — Рівне: Ліста, 1996. — С. 22.

<sup>10</sup> Кічий І. Українсько-польські відносини на Волині в роки Другої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ т. Матеріали міжнародної наукової практичної конференції (21—22 листопада 1996 р.). — Івано-Франківськ: Плай, 1997. — С. 34.

<sup>11</sup> Кузутяк М. Українсько-польські стосунки 20—30-х рр.: від конфронтації до «нормалізації» // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної наукової практичної конференції (21—22 листопада 1996 р.). — Івано-Франківськ: Плай, 1997. — С. 18.

<sup>12</sup> Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії // Матеріали міжнародної наукової практичної конференції (21—22 листопада 1996 р.). — Івано-Франківськ: Плай, 1997. — С. 156.

<sup>13</sup> Савчук Б. Волинська «Просвіта». — Рівне: Ліста, 1996. — С. 22.

<sup>14</sup> Кучерена М., Горяїнова О., Власик Г. З історії ВУО // Волинь і Волинське зарубіжжя. — Луцьк, 1994. — С. 81.

Відповідно, українські інтелектуали намагались протидіяти такій політиці влади. Вони перебували в опозиції до польської політики, яка проявлялась у колонізації, переслідуваннях українців, їх окатоличенні тощо. Партії використовували своє легальне становище, при цьому часто діючи революційно-підпільними методами, охоплюючи ідеологічний спектр від крайніх лівих до правих поглядів<sup>15</sup>. Після Першої світової війни українське політичне життя було репрезентоване чотирма найчисельнішими партіями: трудовою, радикальною, соціал-демократичною і християнсько-суспільною<sup>16</sup>. Спочатку всі вони діяли спільно проти польської влади. З цією метою вони заснували Міжпартійну раду, головою якої був Кирило Студинський, а секретарем — Володимир Бачинський. Міжпартійна рада підпорядковувалась екзильному урядові ЗУНР Євгена Петрушевича. Внаслідок нової політичної ситуації (закріплення большевицької влади на Наддніпрянщині та перехід Є. Петрушевича на прорадянську орієнтацію) серед членів Міжпартійної ради виникла велика різниця в поглядах щодо подальшої політичної діяльності, через те у 1923 р. Рада перестала існувати<sup>17</sup>.



*Кременець пер. пол. ХХ ст.  
Миколаївський собор*

<sup>15</sup> Кондратюк О. *Аграрне питання в програмних документах та діяльності українських націоналістичних політичних партій Західної України в 1919–1939 рр.* // *Республіканець*. — 1994. — № 2. — С. 66.

<sup>16</sup> Гаврилів І. *Політичні партії та організації Західної України в 20–30-х рр. ХХ ст.* // *Національно-визвольна боротьба 20-30-х рр. ХХ ст. в Україні*. — Київ; Львів, 1993. — С. 90–104.

<sup>17</sup> Мірчук П. *Нарис історії ОУН 1920–1939. Т. 1.* — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1988. — С. 42.



*Кременець пер. пол. XX ст. Замкова гора та будинки-близнюки*

Впливовою легальною партією було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), утворене у 1925 р. шляхом об'єднання двох крил Української трудової партії, Української партії народної роботи і Волинської національної групи Української парламентарної репрезентації<sup>18</sup>. У липні 1925 р. провідники УНДО сформулювали політичну програму, в якій висловлювалися за єднання українців для протидії асиміляційним намірам уряду. У програмі зазначалось: «Східна Галичина з Лемківщиною, Холмщина з Підляшшям і Волинь з Поліссям мають споконвічний український характер. Українське населення супроти чужинного елемента є тут переважаючою більшістю. Тому УНДО боротиметься, щоб західноукраїнські землі проти Польщі виступали разом як цілість, і в своїй участі головну увагу приділятиме до вдержання і розбудови одноцілого національного фронту»<sup>19</sup>. На другому з'їзді в листопаді 1926 р. УНДО доповнила програму і в основу своєї діяльності взяла соборність, державність, демократію та боротьбу

<sup>18</sup> Семенюк А. *На тему українсько-польських відносин критичні зауваження.* — Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996. — С. 28.

<sup>19</sup> *Новітня історія України (1900—2000): Підручник.* — К.: Вища школа, 2000. — С. 281.



проти комунізму<sup>20</sup>. Хоча лідери УНДО прагнули не загострювати питання про ставлення до радянської України. Не визнаючи ні комуністичної ідеології, ні диктату комуністів у громадсько-політичному житті, УНДО не висувало гасел, спрямованих на негайне об'єднання українських земель, які входили до складу Польщі та Радянського Союзу. Проте у невизначеному майбутньому партія допускала можливість возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною. У 30-х роках ХХ ст. Голодомор і репресії в УСРР зробили гасло возз'єднання неактуальним<sup>21</sup>.

На політичній арені УНДО мало значний вплив серед українського населення. Визначними діячами УНДО були Степан Баран, Володимир Бачинський, Антін Горбачевський, Микола Галущинський, Дмитро Левицький та інші<sup>22</sup>. Першим головою цієї партії був Д. Левицький, генеральним секретарем Володимир Целевич<sup>23</sup>. Провідники УНДО С. Баран, Д. Левицький розвивали традиції провідної української партії початку ХХ ст. — національно-демократичної, у політичній боротьбі прагнули дотримуватися певної поміркованості<sup>24</sup>. Ініціативу політичної активності УНДО виявила під час виборів 1927 р. до гмінних управ. УНДО закликала українців взяти гмінне і повітове управління у свої руки, щоб самим у себе господарювати<sup>25</sup>.

У 1932 р. окреслилися кардинальні зміни у позиції УНДО щодо Польщі. Виступивши у Сеймі 3 жовтня того ж року, голова УНДО Д. Левицький сповістив про намір домагатися від польської влади надання всім українським землям статусу територіальної автономії<sup>26</sup>. Адже співжиття двох народів у межах однієї держави могло

<sup>20</sup> Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. — Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996. — С. 28.

<sup>21</sup> Новітня історія України (1900–2000): Підручник. — К.: Вища школа, 2000. — С. 281.

<sup>22</sup> Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО). — Ф. 316. — Оп. 1. — Спр. 517. — Арк. 4.

<sup>23</sup> Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. — Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996. — С. 28.

<sup>24</sup> Політична історія України: Посібник для студентів вищих навч. закладів / За ред. В. Танцюри. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — С. 43.

<sup>25</sup> ЦДІА України у Львові. — Ф. 351 (Статистика і вирізки з газет про результати вибору до сейму і сенату 1928 р.). — Оп. 1. — Спр. 75. — Арк. 63.

<sup>26</sup> Портнов А. Польська політика і українська еміграція у 1921–1939 рр. (огляд польської історіографії) // Молода нація: Альманах. — К.: Смолоскип, 2002. — С. 377.

здійснюватися лише в умовах територіальної або щонайменше послідовної національно-культурної автономії для українського населення південно-східних воєводств Польської Республіки.

До речі, УНДО не здобула помітного політичного успіху на Волині, де в 1937 р. налічувалось лише два її повітові комітети (в Луцьку та Рівному)<sup>27</sup>.

Від 1899 р. на теренах Західної України діяла Українська соціал-демократична партія (УСДП), яка в 1924—1929 рр. була заборонена польським урядом. Основне її гасло — боротьба за незалежність українського робітничого руху<sup>28</sup>. Головними діячами УСДП були: Семен Вітик, Лев Ганкевич, Іван Квасниця, Ярослав Остапчук та інші. Значного впливу УСДП на українське суспільство не мала<sup>29</sup>. Ідеологія УСДП була близькою до УСРП, проте, незважаючи на це, обидві партії мали своїх прихильників. Лідер УСДП Л. Ганкевич у своєму інтерв'ю газеті «Діло» порівняв діяльність УСДП і УСРП. Зокрема, він зазначає, що обидві партії мають подібну політичну програму, але через це не конфліктують між собою, тому що УСДП організовує і залучає до співпраці міський пролетаріат, а радикали — сільський<sup>30</sup>.

Крім легальних партій, від початку польської окупації на західноукраїнських землях діяла нелегальна Комуністична партія Західної України. Хоча для легальної боротьби під егідою КПЗУ в 1926 р. була створена доволі аморфна організація під назвою Українська робітничо-селянська спілка (Сельроб) із метою завоювання більшої підтримки в народі, проіснувала вона до 1932 р.<sup>31</sup>.

Поступово найпомітнішим чинником у суспільно-політичному житті в Західній Україні ставав український націоналізм. Збільшення впливу політичної течії було пов'язане з утворенням у 1920 р. Української Військової Організації. Очолив її командир Корпусу Січових Стрільців Євген Коновалець. Завданням УВО

<sup>27</sup> *Васюта І. Політична історія Західної України (1918—1939). — Львів: Каменяр, 2006. — С. 281.*

<sup>28</sup> *Філінські М. Українці у відродженій Польщі. — Львів, 1931. — С. 97.*

<sup>29</sup> *Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920—1939. Т. 1. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1988. — С. 45.*

<sup>30</sup> *Наші соціалісти про себе // Діло. — 1929. — 13 січня.*

<sup>31</sup> *Субтельний О. Україна: історія / Пер. з анг. Ю. Шевчука. — 3-є вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1993. — С. 535.*

ставилося розгортання збройної боротьби проти польської окупації<sup>32</sup>.

УВО вважала себе виразником ідей національної демократії та намагалася створити політико-ідеологічне підґрунтя для військового опору офіційній владі<sup>33</sup>. Переконавшись в тому, що успіху в боротьбі за державу можна досягнути лише мобілізацією сил власного народу, керівництво УВО робить головну ставку на національно свідому молодь<sup>34</sup>.

Керівництво УВО та ОУН вважало, що тільки суверенна держава, яка найбільше відповідає національним інтересам українського народу, є «умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі». Організація ставила за мету безкомпромісну революційну боротьбу аж до відновлення втраченої незалежності України та встановлення суверенітету на всіх землях українського народу<sup>35</sup>.

ОУН не була політичною партією парламентського типу. З одного боку, вона виникла як політичний рух з власною ідеологією, з іншого, це була суворо законспірована організація військового типу. У практичній діяльності ОУН застосовувала тактику «перманентної революції», що передбачала постійні збройні акції проти польської влади: у міжвоєнний період націоналістичне підпілля здійснило 63 політичні замаху<sup>36</sup>. Представники українських легальних політичних партій різко критикували ОУН, вважали її діяльність відкрито терористичною<sup>37</sup>.

Ідеологією ОУН в ті часи був інтегральний або чинний, як його називав Д. Донцов, націоналізм. Д. Донцов бажав виховати в укра-

<sup>32</sup> Скакальська І. *Кременеччина у міжвоєнний період // Нескорена Кременеччина у першій половині ХХ століття (сторінки пам'яті): Науково-документальне видання. — Кременець; Тернопіль, 2009. — С. 37.*

<sup>33</sup> Книш З. *Так перо пише. — Торонто, 1965. — С. 5.*

<sup>34</sup> Васюта І. *Політична історія Західної України (1918–1939). — Львів: Каменяр, 2006. — С. 117.*

<sup>35</sup> *Політична історія України: Посібник для студентів вищих навч. закладів / За ред. В. Танцюри. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — С. 332.*

<sup>36</sup> *Новітня історія України (1900–2000): Підручник. — К.: Вища школа, 2000. — С. 284.*

<sup>37</sup> *Гаврилів І. Політичні партії та організації Західної України в 20–30-х рр. ХХ ст. // Національно-визвольна боротьба 20–30-х рр. ХХ ст. в Україні. — Київ; Львів, 1993. — С. 96.*

їнців «волю до влади» і відкидав політичну спадщину попереднього покоління духовних лідерів України та чолі з Іваном Франком і Михайлом Грушевським. Він доводив, що демократичні традиції були причиною національної поразки і приниження. Цікавим є погляд Дмитра Донцова на еліту. Зокрема, у праці «Маса і провід» він зазначає: «Мабуть не помилюся, коли скажу, що “еліти” народу в правдивому значенні слова, після занепаду козацької гетьманщини в кінці XVIII ст., ми не витворили. Верства, яка пізніше, деінде створила з себе цю “еліту” (інтелігенція), у нас була й досі є за кволла, особливо якістю, щоб прикласти до неї у всьому його значенню — ім’я “еліти” народу. А якраз вона, та еліта, є мотором, який задає рух машині! Якраз вона дає мету і розгонову енергію масі. Вона є силою, що зв’язує розпорошену юрбу — в дисципліновані кадри натхненної одною ідеєю армії, робить з “голоти” — “націю”»<sup>38</sup>.

Крім згаданих політичних партій різного спрямування і поглядів, на Західній Україні функціонували інші маловпливові і малочисельні партії: Українська селянська партія, Українська партія незалежних соціалістів, Українська аграрна партія, Український католицький союз, Українська народна католицька партія, Волинське українське об’єднання (ВУО) та інші<sup>39</sup>. До речі, ВУО була утворена з ініціативи польських властей та повинна була сприяти поширенню ідей польсько-українського співжиття і співпраці<sup>40</sup>. З одного боку, ВУО стала новим напрямком національно-конструктивної праці, легальною формою боротьби за свої права. З іншого, ця організація була політичною базою воєводи Г. Юзевського, елементом його «волинської політики» та об’єктивно сприяла порушенню єдності українсько-національного руху, чим завдала йому відчутної шкоди<sup>41</sup>.

Таким чином, в Польщі були певні можливості для діяльності політичних партій, хоча влада робила все, щоб зменшити вплив українських політичних сил у суспільстві.

Значний вплив на Волині мала Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП). Вона, як ОУН, дотримувалась не-

<sup>38</sup> Донцов Д. Маса і провід [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://dontsov.blogspot.com/2008/05/blog-post\\_791.html](http://dontsov.blogspot.com/2008/05/blog-post_791.html)

<sup>39</sup> Там само.

<sup>40</sup> Кучерена М., Волинське українське об’єднання (1931–1939 рр.). Монографія. — Луцьк: Надстир’я, 2001. — С. 25.

<sup>41</sup> Там само.



Кременець. Пер. пол. XX ст. Вул. Широка

залежницької платформи та претендувала на провідну роль у суспільстві. Партія була утворена в 1926 р. внаслідок об'єднання Української радикальної партії, що діяла в Східній Галичині від 1890 р., і Волинської організації Української партії соціалістів-революціонерів<sup>42</sup>, утвореної в 1904 р.<sup>43</sup>

Об'єднавчий конгрес новоутвореної партії відбувся у Львові 14.02.1926 р.<sup>44</sup>. Статут УСРП як представники Волині підписали українські інтелігенти Семен Жук, Антон Нивинський<sup>45</sup>. Даючи оцінку цим подіям, один з провідних діячів партії на Волині, С. Жук зазначав, що саме політичні утиски, господарське національне поневолення українського працюючого народу вимагали

<sup>42</sup> Красівський О. УСРП // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. Римаренко. — К.: Вік, 1993. — С. 122.

<sup>43</sup> Гаврилів І. Політичні партії та організації Західної України в 20–30-х рр. XX ст. // Національно-визвольна боротьба 20–30-х рр. XX ст. в Україні. — Київ; Львів, 1993. — С. 94.

<sup>44</sup> Макух І. *Na narodni sluzhbi*. — Detroit, 1958. — С. 338.

<sup>45</sup> Спогади Лавриченка Я., вихідця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Чернихівським в 1990 р.

спільної організації оборони і боротьби на основі погодженої програми, що спричинило злиття двох партій соціалістичного спрямування. Те, що рішення щодо об'єднання приймалось поступово й обдумано, свідчать наведені С. Жуком факти. «Правда, — твердить С. Жук, — ще до формального поєднання була налагоджена тісна співпраця. Було утворене політичне бюро обох партій, яке вирішувало всі питання біжучої роботи»<sup>46</sup>. На першому повоєнному з'їзді УРП 3 квітня 1923 р. в одному з пунктів прийнятої резолюції зазначалось, що з'їзд визнає потребу об'єднання всіх українських соціалістичних партій, щоб разом відстоювати свої права і втілювати у життя програмні вимоги<sup>47</sup>. Саме в цей час провідні політичні діячі Західної України пропагували ідею консолідації українців для боротьби проти анексіоністської діяльності польського уряду. Особливо актуальною ця ідея звучала для соціалістів<sup>48</sup>.

Головою УСРП було обрано Лева Бачинського, першим заступником Л. Бачинського обрали Івана Макуха (громадсько-політичного діяча, адвоката<sup>49</sup>), другим заступником голови став С. Жук (громадсько-політичний діяч, вчитель, просвітянин)<sup>50</sup>. Після смерті Л. Бачинського його заступив І. Макух<sup>51</sup>.

Соціальна основа УСРП — селянство, дрібні підприємці, службовці та інтелігенція<sup>52</sup>. Як зазначає один із діячів УСРП, партія навчилася «поширюватися з низів і через низи»<sup>53</sup>. Справді, ідеї соціал-радикалів найбільше підтримувало селянство, і це не дивно, тому що якщо подивитись на соціальну структуру українського суспільства Північно-Західної України, то найбільший відсоток припадав саме на цю верству.

<sup>46</sup> Жук С. З польського Сейму. Бюджетова дебата і польське ставлення до українського питання // *Громадський голос*. — 1928. — 16 червня.

<sup>47</sup> Резолюції I повоєнного з'їзду УРП (1923) // *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник у 2 ч. Ч. 1. / Упоряд. І. Кресіна*. — К.: Вища школа, 1997. — С. 22.

<sup>48</sup> Кузьмінець О., Орихівський І. Консолідація українських соціалістичних сил Західної України (1924—1926) // *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матер. міжнар. науково-практичної конференції (21—22.11.1996 р.)*. — Івано-Франківськ: Плай, 1997. — С. 170.

<sup>49</sup> Макух І. *Na narodnii sluzhbi*. — Detroit, 1958. — S. 444.

<sup>50</sup> Там само. — S. 338.

<sup>51</sup> Там само. — S. 4.

<sup>52</sup> Чого хоче УСРП? — Львів, 1926. — С. 1.

<sup>53</sup> Березовський О. УНДО безнадійно шукає ґрунту // *Громадський голос*. — 1928. — 15 квітня.

Основні засади соціал-радикалів були визначені ще 1890 р.<sup>54</sup> Проте поступово деякі пункти програми змінювались відповідно до вимог часу. Ідеологом партії був Михайло Драгоманов, під його впливом була остаточно сформована основна ідейна платформа соціал-радикалів. В її основу було покладено демократичний і науковий соціалізм на демократичних і кооперативних засадах<sup>55</sup>. Метою партії була боротьба за соціальне і національне визволення працюючих, за перебудову господарства і політичного ладу на соціалістичний, в якому зникне визиск класів і націй<sup>56</sup>. До речі, УСРП виступала з критикою комуністичного режиму і фашизму<sup>57</sup>, тому що ідеологія цих тоталітарних систем суперечить демократичним засадам суспільства. УСРП виступала за самовизначення народів<sup>58</sup>, а антидемократичні режими заперечували це.

В програмі партії, в розділі, що стосувався політичних справ, зазначалося, що УСРП стоїть на засадах утворення самостійної Української трудової республіки і перехід усієї повноти влади в новоутвореній державі до рук працюючого народу.

У наступному пункті програми УСРП читаємо про необхідність переходу всієї повноти влади до народних рад, вибраних загальним, рівним, таємним голосуванням<sup>59</sup>. Далі наголошувалось на рівності прав і свобод для всього населення<sup>60</sup>. Зазначалось, що замість соціального поневолення повинна прийти соціальна справедливість<sup>61</sup>. У боротьбі за свої права не останню роль С. Жук відводив українському селянству. Він розумів потребу організації

<sup>54</sup> Програма Русько-української радикальної партії (1890 р.) // *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник у 2 ч. Ч. 1. / Упоряд. І. Кресіна* — К.: Вища шк., 1997. — С. 308.

<sup>55</sup> Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. — *Міннеаполіс, Міннесота; США, 1996.* — С. 28.

<sup>56</sup> *Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО).* — Ф. 231 (Політичні партії Кременецького повіту). — Оп. 1. — Спр. 2063. — Арк. 25.

<sup>57</sup> Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. — *Міннеаполіс, Міннесота; США, 1996.* — С. 28.

<sup>58</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2063. — Арк. 38.

<sup>59</sup> Там само. — Арк. 25.

<sup>60</sup> *Виклад програми української соціал-радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали / Упоряд. Т. Тумчак, Р. Сольчаник. В 3 т. Т. 2.* — К.: Сучасність, 1983. — С. 231.

<sup>61</sup> Там само. — С. 226.

селянства<sup>62</sup>, перетворення його з пасивного спостерігача на активного учасника суспільно-політичних процесів, підкреслював важливість формування сільського інтелігента<sup>63</sup>. У цьому не останню роль відіграла освіта та виховання. Знаючи це, польська влада переслідувала демократично налаштованих українських вчителів, відправляла їх вглиб Польщі<sup>64</sup>. Проте не лише у школах відбувалось становлення патріотичної свідомості українців; значну роль у цьому відігравали народні віча. У статті «Політичні сили й громадські настрої на Волині» С. Жук зазначав, що відбувається «пробудження» селянина, зацікавленість політичним життям з боку села досить велика, це «видно з того, що до мене (С. Жука) часто зверталися представники різних сіл повіту з пропозицією провести у них віча»<sup>65</sup>.

Щодо селянського питання (малі земельні наділи, великі податки, низькі ціни на сільськогосподарську продукцію), то програма УСРП була набагато більше зорієнтована на вирішення проблеми. Найголовніше те, що партія, виступаючи за соціальну справедливість, передбачала передачу землі без викупу для всіх безземельних селян. Зокрема, зазначалось, що всі землі, що обробляються постійним найманим трудом, мають без викупу перейти до народного фонду для розподілу між малоземельними і безземельними селянами. Крім того, ліси, копальні та інші природні багатства мають перейти в управління рад працюючого народу<sup>66</sup>. Партія організувала численні гуртки, робота яких сприяла вдосконаленню знань та практичних навичок селян у галузі сільськогосподарства<sup>67</sup>.

Виступаючи на одному з віч, С. Жук підкреслив, що піднесення продуктивності дрібного селянського господарства залежить від двох чинників: наділення селян додатковими земельними

<sup>62</sup> Учасник. Показали ще раз своє дійсне обличчя // *Громадський голос*. — 1927. — 11 червня.

<sup>63</sup> Жук С. Політичні сили й громадські настрої на Волині // *Громадський голос*. — 1928. — 1 грудня.

<sup>64</sup> Чоповський В. Ю. *Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918—1939)*. — Львів: Край, 1993. — С. 80.

<sup>65</sup> Жук С. Політичні сили й громадські настрої на Волині // *Громадський голос*. — 1928. — 1 грудня.

<sup>66</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2063. — Арк. 26.

<sup>67</sup> Жук С. Політичні сили й громадські настрої на Волині // *Громадський голос*. — 1928. — 1 грудня.



ділянками без викупу та добровільної кооперації сільськогосподарського виробництва<sup>68</sup>. Сільськогосподарська кооперація українського селянства в міжвоєнний період відіграла не останню роль в розвитку ринкових відносин, сприяла фермерському підприємництву, а зрештою, й економічній незалежності від польської влади. С. Жук закликав селян підтримувати кооперативний рух, боротися за землю доти, поки вся земля панська, державна і церковна без викупу не перейде до їхніх рук<sup>69</sup>.

Значною проблемою для селянського господарства був великий податок, який селяни не могли повністю сплачувати. Програма партії передбачала проведення податкової реформи, суть якої зводилась до того, щоб податок збирався лише від реального доходу, і так, щоб з більшого податок був набагато вищий, ніж з малого, а цілком малий дохід щоб не оподатковувався<sup>70</sup>. На одному з віч було зачитано поправку, що всі ґрунтові і домові податки мають бути скасовані<sup>71</sup>. Це свідчить, що партія займалася захистом господарських прав співвітчизників. Як наголошував С. Жук, зменшення податку повинно компенсуватися внаслідок зменшення витрат на фінансування армії, а зрештою скорочення її чисельності. На з'їздах УСРП обговорювалась проблема диспропорції між інвестиційними засобами, які надає Волині уряд, і природним темпом господарчого розвитку, що визначається промислово-торговельними потребами краю. С. Жук підкреслював необхідність прискорення перебудови земельного устрою на Волині, прихильного ставлення уряду до розвитку промисловості краю, ліквідації заборгованості селянських господарств. С. Жук та його однопартійці розуміли, що Волинь потребує значних капіталовкладень, багато ініціативи та заохочення підприємництва, щоб досягнути господарського рівня інших частин Польщі<sup>72</sup>.

У національній політиці УСРП передбачала забезпечення прав національних меншин<sup>73</sup>, виходячи з того, що українці прагнули в

<sup>68</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1318. — Арк. 3.

<sup>69</sup> Там само. — Арк. 62.

<sup>70</sup> Учасник. Показали ще раз своє дійсне обличчя // Громадський голос. — 1927. — 11 червня. — С. 237.

<sup>71</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 751. — Арк. 37.

<sup>72</sup> Спогади І. Киричука, жителя с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані І. Скакальською в 1998 р.

<sup>73</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2063. — Арк. 25.

майбутньому побудувати демократичну державу з дотриманням рівності кожного перед законом без огляду на національність<sup>74</sup>.

В питаннях культури програма УСРП передбачала забезпечення всім національностям повного права на освіту і на вільний розвиток культури. Освіта мала бути безоплатна<sup>75</sup>. Окремо УСРП ставила питання про статус української мови. Так, С. Жук зазначав, що українські діти повинні вчитися рідною мовою, читати книжку теж зрозумілою мовою<sup>76</sup>.

Щоб не склалося уявлення про те, що програма УСРП була зорієнтована лише на проблеми селян, слід зазначити, що за робітниками вона закріплювала такі права: справедлива і вчасна оплата праці, восьмигодинний робочий день, право на страйк, соціальне забезпечення тощо. Підкреслювалось, що селяни і робітники повинні об'єднатися, щоб разом досягнути поставлених цілей. Адже ніколи не буде добра на селі, коли місто буде вороже селу<sup>77</sup>.

Проаналізувавши програму УСРП, бачимо, що домінуючою серед програмних вимог є незалежність України. УСРП в легальних формах здійснювала опозиційну політику проти польської влади. В соціальній політиці соціал-радикали пропонували немарксистський соціалізм, протилежно до комуністів, вони відкидали засоби революції і терору. Вважали, що необхідно мирним шляхом наблизитися до побудови власної держави.

Чим більше УСРП ставала популярною та впливовою серед українців, тим більше польська адміністрація намагалася обмежити діяльність партії. Зокрема, польська поліція пильно спостерігала за діяльністю УСРП; серед архівних документів нерідко зустрічаємо повідомлення осередків поліції, наприклад, про боротьбу, яка тривала між політичними партіями, виступи політичних діячів<sup>78</sup>. Іноді окремі нишпорки на доручення старости проводили надзвичайні розслідування, які стосувалися зокрема провідних діячів УСРП, так що у поліційному відділку можна було отримати відомості про

<sup>74</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2063. — Арк. 26.

<sup>75</sup> Там само. 28.

<sup>76</sup> Спогади М. Козуб, жительки с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані І. Скакальською в 1998 р.

<sup>77</sup> Виклад програми української соціал-радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали / Упоряд. Т. Гумчак, Р. Сольчаник. В 3 т. Т. 2. — К.: Сучасність, 1983. — С. 239.

<sup>78</sup> ДАТО. — Ф. 316 (Кременецька повітова поліція). — Оп. 1. — Спр. 233. — Арк. 3.

головних членів УСРП та інших партій<sup>79</sup>. Дозвіл на проведення віч політичні партії мали брати у старостві<sup>80</sup>. Як писав С. Жука, без окремого дозволу не можна відбути ані віче, ані наради. Оскільки віча були важливим пропагандистським матеріалом у політичній діяльності УСРП<sup>81</sup>, поляки намагалися різними методами протидіяти їм. Траплялися кумедні випадки. Так, віче в с. Лішня 11 травня 1930 р. за участі 400 осіб, комендант поліції не дозволив відкрити нікому, крім С. Жука, який був тоді послом до Сейму і він брав дозвіл на проведення зібрання. За логікою поліції, право відкриття належало йому, хоча насправді це не мало ніякого значення. Інший приклад показує, наскільки абсурдними були рішення чиновників. Польська влада дозволила С. Жукові перебувати в с. Боложівка, у якому він народився і де жили його рідні, тільки вдень, а на ніч покидати село, бо воно знаходилось на прикордонній території<sup>82</sup>.

Між політичними партіями постійно тривала боротьба за впливи серед населення. Доволі часто вона зводилась до різних наклепів тощо. Неодноразово, наприклад, Сельробівці друкували у «Нашому житті» т. зв. компромат на провідних діячів УСРП, в тому числі і на С. Жука. Зокрема, писали про те, що останній відмовився прийняти до «Просвіти» селянина, тому що він із Сельробу. С. Жука часто спростовував ці звинувачення<sup>83</sup>.

УСРП вела благодійницьку діяльність, прагнучи реально вирішувати соціальні потреби українців. Наприклад, партія активно підтримувала Комітет допомоги потерпілим від повені в Галичині, організований С. Жуком в м. Кременці<sup>84</sup>. С. Жука не лише опікувався Комітетом, а й сприяв надходженню коштів за місцем призначення. Мабуть, така робота більше згуртовувала українців, інакше як можна пояснити заборону Комітету польською владою<sup>85</sup>.

Пресовими органами УСРП були газета «Громадський голос» і журнал «Проти хвиль». Публікації у цих виданнях ознайомлювали

<sup>79</sup> ДАТО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 247. — Арк. 10.

<sup>80</sup> Там само. — Арк. 6.

<sup>81</sup> Жука С. З польського Сейму. Бюджетова дебата і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. — 1928. — 16 червня.

<sup>82</sup> Переслідування С. Жука // Громадський голос. — 1926. — 6 листопада.

<sup>83</sup> Гладкий Г. Негромадські способи // Громадський голос. — 1926. — 13 листопада.

<sup>84</sup> Український комітет у Крем'яці // Громадський голос. — 1927. — 8 жовтня.

<sup>85</sup> Жука С. У справі заборони діяльності українського повітового комітету в Крем'яці // Громадський голос. — 1927. — 29 жовтня.

читацький загальний з ідейно-політичними засадами УСРП. Газета давала докладну інформацію про всі події, що відбувалися не лише в Західній Україні, а й у світі. Також на сторінках «Громадського голосу» знаходили місце події культурно-мистецької хроніки<sup>86</sup>. На сторінках цих видань публікувалися статті відомих діячів УСРП. Партія була ініціатором та спонсором видання серії книг освітньої бібліотеки для народу «Самоосвіта». Деяку фінансову підтримку радикали отримували від української селянсько-робітничої еміграції з Америки<sup>87</sup>.

Штаб-квартира УСРП знаходилася у Львові, там неодноразово відбувалися з'їзди партії, на яких вирішувались різноманітні питання. Наприклад, з'їзд УСРП 1926 р. працював з таким порядком денним: 1) справоздання з діяльності Головного секретаріату УСРП; 2) обговорення політичної ситуації в краї; 3) дискусії; 4) вибір Головної управи; 5) культурна і освітня праця; 6) економічні повідомлення; 7) членські внески. У зібранні взяло участь 120 делегатів. До президії з'їзду від Волині увійшли С. Жук та І. Макух<sup>88</sup>. З'їзд обрав нову Головну управу: голова Лев Бачинський, заступники голови — Семен Жук, Іван Макух та Іван Нодворський<sup>89</sup>.

Кожна партія прагне забезпечити собі майбутнє існування, а для цього готує гідну зміну. УСРП мала власну молодіжну організацію «Каменярі» і видавала однойменну молодіжну газету літературного напрямку. Також при УСРП була «Жіноча громада» із пресовим органом «Жіночий голос»<sup>90</sup>. Це свідчить про те, що ідеологія УСРП була сприйнята всіма віково-статевими групами українського населення.

Отже, на західноукраїнських землях на початку 20-х рр. ХХ ст. були умови для продовження боротьби українських національних

<sup>86</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2063. — Арк. 42.

<sup>87</sup> Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920—1939. — Т. 1. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1988. — С. 45.

<sup>88</sup> ДАТО. — Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 752. — Арк. 73.

<sup>89</sup> Трачук В. Еліта: «хребет нації» чи соціальний міф? // Суспільство: історія, методологія дослідження, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 18 червня 2004 року. — Тернопіль, 2004. — С. 178.

<sup>90</sup> Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920—1939. — Т. 1. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1988. — С. 45.

сил після визвольних змагань 1917—1921 рр. Про це свідчить широкі палітра політичних партій та організацій у Західній Україні. Знайшлися політичні діячі, які зуміли організувати український народ в політичні партії, вони вели боротьбу за національні права українців. Національно-визвольний рух, який охопив західноукраїнські землі, проявлявся у бажанні місцевого населення створити власну державу, це прослідковується у програмних документах ОУН, УСРП.

Зокрема, українські інтелігенти, наприклад, діячі УСРП на Волині, відстоювали інтереси українського трудового люду, піднімаючи важливі наболілі питання тогочасного суспільства на вічах, нарадах, у пресі, а згодом і на парламентській трибуні. В умовах польського панування прогресивна інтелігенція виступила проти соціального і національно-релігійного гноблення, колонізації української школи, за розвиток народної освіти і культури.

Можемо стверджувати, що українська еліта була єдиним рушієм національно-визвольного руху, творцем національної ідеології, політичних партій, громадських об'єднань, захисником національної культури в умовах польської окупації міжвоєнного періоду ХХ ст. Аналізуючи політичну активність українських інтелігентів, ми бачимо, що це були діячі, глибоко обізнані з проблемами українців. Саме з цим пов'язана їхня здатність до практичної політики, тобто до втілення у реальність проголошуваних ідей. Тим більше, що в складні періоди обличчя нації визначає провідна верства, діяльність якої стає надбанням всього суспільства. Еліта, яка займає провідне місце в суспільстві, є визначальним фактором його розвитку<sup>91</sup>. Саме провідні українські діячі сприяли формуванню національної свідомості українців, залучали їх до політичної боротьби.

Перевага поляків в органах влади та місцевого самоврядування, економічний та політичний тиск породжував гостру міжнаціональну конкуренцію між польським та українським народами у Східній Галичині та Волинському воеводстві, відповідно, змушував українських політиків зайняти чітку позицію щодо захисту

<sup>91</sup> Трачук В. Еліта: «хребет нації» чи соціальний міф? // *Суспільство: історія, методологія дослідження, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 18 червня 2004 року. — Тернопіль, 2004. — С. 176—178.*

прав українського населення, спонукав шукати нові методи і форми боротьби, по-новому формуючи як найближчі, так і глобальні перспективи поширення українського національно-визвольного руху.

Наслідки діяльності еліти на волинських землях були очевидні впродовж усього міжвоєнного періоду. Кожна історична доба висуває перед суспільством в цілому й особою зокрема певні завдання, від розв'язання яких залежить доля народу. Початок ХХ ст. для широких верств українства став своєрідним іспитом на самоусвідомлення та самовідданість українській справі, випробуванням їх здатності до організації громадського й державного життя. Західна Волинь у 1920—30-і рр. переживає хвилю національного пробудження та небачену до цього часу політичну активність населення, стає одним із тих регіонів України, де в міжвоєнні роки, після поразки національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., закладалися ідеологічні й духовні підвалини майбутньої держави. Ця споконвічна українська земля, протягом двох десятиліть розділена державним кордоном на радянську і польську частини, у міжвоєнні роки була тереном гуртування національних сил.

Прискорене зростання національної свідомості та політичної активності українського народу, яким позначене життя Західної Волині у міжвоєнний період ХХ ст. в умовах іноземного панування, заклало підвалини могутнього національно-визвольного руху, що розгорнувся в цьому регіоні в роки Другої світової війни.